

ДРАГОМИР ВУЛИЧИЋ

## О ПРАВИЛНОСТИ, КУЛТУРИ И ЊЕГОВАЊУ ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА

### ON REGULARITY, CULTURE AND CHERISHING LANGUAGE EXPRESSION

In the introductory presentation the author reviews the state and problems of the contemporary language expression in Montenegro, and wider, and while pointing to the inconsistent and unsystematic work so far, he supports the persistent and permanent cherishing of the language expression in all styles of communication.

Дозволите да почнемо овај наш састанак и разговор о проблемима савременог језичког израза и језичкој култури, са жељом да он протеку у радној атмосфери и да буде резултативан. И у овој прилици желим да вас срдечно поздравим, да вам захвалим што се се одазвали позиву да присуствујете овом састанку, с тим што бих и особито желио да поздравим потпредсједника Црногорске академије наука и умјетности академика Чеда Вуковића, затим секретара Одјелења умјетности академика Јевта Миловића и нашег драгог госта и уваженог професора Београдског универзитета др Радоја Симића. Наравно, извињавам се што нисам одмах рекао да вас поздрављам не само у своје име него, прије свега, у име Одбора за језик Црногорске академије наука и умјетности, који је организатор овог разговора, али то се, мислим, само по себи разумије.

Да не бих поново узимао ријеч у дискусији, дозволите ми да кажем на самом почетку неколико ријечи.

Прво, хтио бих да дам неке оквире овом нашем данашњем разговору о језику, заправо о језичкој култури. Наравно, желим одмах истаћи да није никако случајно што се у улози организатора овог првог ширег разговора о језичкој култури у Црној Гори појављују Црногорска академија наука и њен Одбор за

језик, јер свака академија наука, па и ова, има задатак да организује не само она основна, тј. фундаментална истраживања у појединим научним областима, него и да се стара о развоју појединих наука и грана умјетности, да закупа научне и стручне раднике на реализацији значајних, друштвено верификованих, пројеката и да се стара о развоју тих кадрова. Исто тако, академије се морају старати и о примјени научних резултата у свим областима наука, а по свом нахођењу или на захтјев научних, умјетничких и других радних организација и установа сазивају савјетовања, разговоре, научне скупове и сл. и дају своја мишљења и сугестије о појединим значајним питањима у областима научног рада и умјетничког стварања.

Природно је што у свакој академији наука и умјетности, па и у овој, једно од првих мјеста мора припадати дјелатностима у области језика, и то проучавањима у свим језичким дисциплинама, односно у најширем смислу схваћено: *лингвистичким истраживањима*. Наравно, и *филолошким*. Зато Одбор за језик ове Академије, поред широко планираних проучавања црногорског дијалекатског и ономастичког комплекса, затим проучавања језика писаца из Црне Горе, у својим програмским оријентацијама има уврштена и проучавања у области *примијењене лингвистике*, коме послу — сво — и данас на извјестан начин приступамо организујући овај разговор о правилности, култури и његовању језичког израза у свим видовима комуницирања.

О култури језичког израза данас се говори и пише далеко више у иностранству него код нас. Добро осмишљену и готово систематски започету предатну активност у том погледу у часопису *Наш језик* нисмо континуирано наставили и у поратном периоду. Разумљиви су разлози зашто је до тога дошло, па се о ваљаности језичког израза, или далеко више — о рђавом језичком изразу писало и говорило од прилике до прилике, од повода до повода, а не осмишљено и плански.

Код нас се у току последњих 15-так година десило нешто што је за језичку науку најмање пожељно: много се говорило и писало о *језичким варијантама*, о *језичкој политици*, доста људи бавило се *језичком политиком*, чак су понегдје формиране и институције да воде *језичку политику*. И то је тако, на жалост, ишло, — говорило се, углавном, о *књижевнојезичкој политици*, далеко више него о *књижевнојезичкој култури* или, боље речено, о *језичкој култури*, о његовању *језичког израза* у свим видовима комуницирања и у свим стиливима. И опет да кажемо: док се код нас, на жалост, повелики број људи бавио језичком политиком, док су наши ионако малобројни кадрови и институције водили *језичку политику*, дотле на другим странама, код других народа, бавили су се и баве се *језичком културом*, проучавањем *језичког израза* и његове структуре, цијели тимови стручњака освјетљавају поједине проблеме из историјскојези-

чких перспектива, прате оно што претрајава у језику и, провлачећи се између новијих језичких творевина и слојевитости, у дијахроним перспективама налазе томе што претрајава коријене у ближој или даљој прошлости. То је и нормално, јер откривање унутрашњих законитости језика на конкретном језичком материјалу показује се као прворазредни задатак. Хтјели ми то или не, то мора бити и наш задатак, морамо и ми много тога проучавати и проучити, о свему томе морамо много више знати да бисмо се бавили *књижевнојезичком проблематиком или, ако је већ потребно да се изричито* и тим послом неко бави, *књижевнојезичком политиком*. Ако тако будемо поступајући, неће нам се десити да, рецимо, лексему *увјет* проглашавамо изразитим обиљежјем некакве западне, загребачке варијанте, јер је ту ријеч још у XIII вијеку употребљавао краљ Стефан Првовенчани, а да и не говоримо о томе да бисмо морали знати да се она употребљавала и да се употребљава и данас на далеко ширем српскохрватском језичком подручју него што је његова западна варијанта.

Истини за вољу, у последње вријеме као да и код нас почиње се схватати да се морамо озбиљно позабавити проучавањем нашег језичког израза, осматрањем и разматрањем његове реализације у различитим стиловима комуницирања. Ваљда су зато све наше републике и покрајине и формирале своја *друштва за примијењену лингвистику*, неке републике имају *лиге младих лингвиста*, организују се предавања о језичкој култури, неки дневни и седмични листови отварају рубрике у којима се пише о језику и дају се језички савјети и поуке („Ослобођење“, „Политика“, „НИН“ и др. (иако нисмо сигурни да су ти написи увијек ваљани и наслоњени на добро знање нашег језика, на добар осјећај за језик и сл.), а онда — могли смо то недавно видјети — и телевизија покушава да организује „пороте“ које треба да дају оцјену о нашем језичком изразу. (Узгред да кажемо да ми се чини да је та емисија неуспјела и промашена, па би боље било такве емисије и не организовати, што — ако је потребно — могу и образложити.) Мислим да је добро што се понегдје оснивају и *друштва лектора српскохрватског језика* (на примјер, у Сарајеву).

Расправљање о језику и језичком изразу нити је ново, нити ће — највјерованије — икад и бити завршено. Откад постоје, људи су бирали свој израз, свеједно да ли је он био мимика или ријеч, па бисмо га и данас у свакодневној комуникацији морали бирати. Уосталом, како нам је познато и из Маркових опсервација, људи развијају своју материјалну производњу, а заједно или у вези с том активношћу развијају своје мишљење и продукте свога мишљења. Продукт људског мишљења је и језик, што значи да је то жив механизам. Развија се и усавршава у процесу употребе и опслуживања и у условима настанка све сложенијих потреба друштва. Из овога произилази низ закони-

тости, од којих ја у овој прилици издвајам двије: 1) *промјене у језику су тијесно повезане са промјенама у друштву* и 2) *ако су промјене у језику повезане са промјенама у животу друштва, народа, онда ни само друштво не може бити равнодушно према језику*. Према томе, савремена наука ставља пред српскохрватске језичке стручњаке важан задатак: изучавање савременог српскохрватског језичког израза, и то у цјелини — од ортоепије до његових структуралних особености, јер је тај израз постао, уз адекватне изразе осталих језика у Југославији, средство и израз југословенске социјалистичке културе и у свијету већ афирмисаног система југословенске самоуправне демократије. Ваља схватити да је тај израз данас специфичан по много чему, и то из простог разлога што се са развојем литерарноумјетничког, научног и публицистичког стила актуализирају и промјене стилистичких норми у књижевном језику, тако да се све то повезује и са питањима *језичке норме*.

Међутим, сматрам да је у овим нашим разговорима, прије свега, неопходно указати на потребу разликовања двије ствари: једно је *развитак језика*, а друго *култивисање језика*. Језик има своје природне путеве развоја и законитости развоја, изузев ако се не врши насиље над језиком, ако нису у питању екстерни утицаји, како то обично кажемо. И како смо већ рекли, ти природни путеви развоја иду упоредо са развијањем свих области живота. „Развијањем језика се преиначава, мијења“, како би рекао Меша Селимовић, а „култивисањем језика се утврђује и оплећењује“.<sup>1</sup> Истина, то се једно с другим повезује, па се зато мора водити рачуна да се у свим пословима око култивисања језика сачува *снага и устројство* језика у цјелини. А то значи да се мора водити рачуна о језичкој природи као битном својству сваког језика. Иако „језик, као богата шума, отреса лишће, наравно, и заодева се новим, ... занавља гране и зеленило“, он чува своју природу, које се даље повезује са његовом *функцијом*, јер — као што је добро познато — језик ван функције не постоји.

Мислим да је данас велика мука што код нас говоре и пишу о језику и правилности језичког израза и они који нису позвани да то учине. Кад ово кажем, онда имам на уму чињеницу да чак и поуке о језику, правописне и друге приручнике пишу и неки људи који имају рђав осјећај за језик и уопште су неподобни за послове такве врсте. Будући да не правимо неопходан одбир у том погледу, вјероватно и долази до некорисних расправа о томе како је нешто добро или није добро, и то најчешће на основу некаквих непровјерених и сумњивих језичких осјећања. Не води се, наравно, рачуна о научној фундираности таквих ставова, мишљења и сл. Тако се, на једној страни, појављују *чистунци* или *пуристи*, који „чисте“ језик од свега што није по

<sup>1</sup> Из *Рата за језик и књижевност*, Живот бр. 11—12, Сарајево 1964, стр. 21.

њиховом укусу, а понајвише од свих страних ријечи — и потребних и непотребних. Чиниће им се да је сваки пут боље употребити *сјенило* него *абажур*, *хладњах* мјесто *фрижидер*, *прати*, *истинит* мјесто *ортодоксан*, *корјенит* мјесто *радикалан* итд. Њима смета и *интернационална лексика* и *интернационална терминологија*, која је неизбјежна мање-више у свим језицима свијета. Мени је готово смијешно кад неко мисли да и у овдашњем црногорском језичком изразу треба дословно мијењати *срећно* у *сретно*, *ухо* у *уво*, *крух* у *хљеб*, *прелаз* у *пријелаз*, *нисам* у *нијесам*, и сл., затим конструкцију *на телефону* у ону *крај телефона* итд., итд. Али, то тако мора бити када се брига о језику заснива на субјективности, на *расположењу* ове или оне врсте, на *жељи*, сопственом укусу (често неизграђеном, више или мање изграђеном и сл.), што све само по себи отвара пут за излазак на колосјек *пуризма*. На другој пак страни, врло често некима „отврдне“ слух или наступи *клонуће пред језичком стихијом*, тако да им у језику постане *све могуће* и *све је добро*, особито ако се масовно употребљава, а то онда није ништа друго него *либерализам* (језички, наравно) у својој најдрастичнијој форми. Овакви прихватају без резерве и страни израз, без обзира да ли ми у нашем језику имамо чак и љепши, само ако се масовно употребљава или, пак, ако је тако „модерније“ рећи (данас, на примјер, да подсјетим на особито популарно *дизајн*, *дизајнер*, *контејнер*, *еркондишн*, *паблик релејшн* и на цијелу поплаву англијских инфилтрата). Исто тако, таквима нису туђе конструкције које не подноси природа нашег језика, па сматрају да је „уљудо“ говорити, рецимо, о погрешности конструкција: *често пута*, *користим прилику* или *користим врата*, *код мјерења* (приједлог *код* с обликом генитива глаголских и других именица и служби означавања времена), *за извадити зуб*, *за ручати*, *за откуцати* на машини (ифинитив с приједлогом) итд.

*Пуризам* и *либерализам* су, наравно, двије оштро супротстављене стварности у поимању правилности језичког израза и у основи својој обје су негативне. Јер, претјерано чистунство *сиромаши* и *сасушује језички израз*, исто као што и претјеран либерализам сасвим сигурно *нарушава језички систем*. Према томе, остаје оно *треће* што је једино исправно: *бирати* и *одабирати језички израз*, изграђивати свој укус за бирање језичког израза, за његово култивисање.

Брига о култури језичког израза не може и не смије се свести на „чишћење“ језика од стране лексике. Стране лексике има у свим језицима, у неким више, у неким мање. Зато никог не треба да забрињава чињеница да је и у архитектуру нашег језика срећно укомпонован позамашан фонд ријечи из различитих језика. Има их много, рецимо, из турског и персијског, с тим што треба имати на уму да и та два језика имају чак 70—80% посуђеница из арапског. Зато је и боље говорити о оријентализмима у нашем језику него о турцизмима. Или, нико се није

узбуђивао и правио питање што је, нпр., енглески језик у периоду од 13. до 14. вијека из француског и неких других језика примио 60—70% лексичког фонда. Мислим да је Белић био у праву кад је још 1932. године писао: „Иако је наш језик био изложен толиким туђинским утицајима, он је као неким великим и моћним жрвњем млео туђе елементе, тако да је ипак и по особинама гласовним, и акцентским, и нарочито синтаксичким остао један од најизворнијих и најсловенскијих словенских језика.“<sup>2</sup> То је сасвим разумљиво, јер се и сам језик својом природом, својим властитим изразом опире страним утицајима и наносима.

Када је у питању *норма* језичког израза, а култура језичког израза мора се ослањати и на норму, онда се мора имати у виду да она, у општијем смислу речено, обухвата:

1) у *усменој комуникацији* правилност изговорних, лексичких, морфолошких и синтаксичких елемената језика;

2) у *писаном изразу* примјену правилности тзв. *граматичке норме* (углавном, морфолошке и синтаксичке).

Изговорна (ортоепска) правилност посебно је значајна на радију, телевизији, у школи и сл. Од ње понајвише зависи култура говорне ријечи. Овдје у Црној Гори у овом погледу је особито актуелна прозодија — акценат, а онда и изговор појединих консонаната (на примјер, изговор оног у доброј мјери палатализираног *л*, најновије јотоване и сл.), затим појединих вокала итд. Према томе, боља, коректнија култура ријечи подразумијева правилну употребу ријечи у ширем смислу (правилан изговор, акценат и правилну примјену граматичке норме). Наравно, лексичка правилност не може се дијелити од стилистичких валера, затим од синонимике и уопште фразеолошких валера (овдје, свакако, не укључујемо интернационалну терминологију).

Данас нас мора особито забрињавати наш језички израз у, како се то обично каже, средствима јавног информисања, јавним наступима и сл. Добро, знамо да постоје различити стилови (новинарски, научни, књижевноумјетнички, политички административни итд.), и да језички израз у сваком од тих стилова има своје специфичности. Међутим, забрињавајуће је то што се у све те стилове и у наш језички израз у цјелини увлаче готово бесадржајне фразе. Употребљавамо гомиле ријечи, а кажемо сасвим мало или ништа. Као да се плашимо своје мисли, па је заодијевамо у фразе. А по ријечима А. Жида „само мисао недољно лијепа плаши се савршене нагости“. Ријечи нам почесто иду испред мисли и идеја, људи пишу *au courant de la plume*, тако да ријечи постају мјенице без стварног покрића, што је озбиљан сигнал да језик девалвира. Да споменомо само ово: изгледа да нисмо у стању паметније и језички правилније формулисати, на примјер, данас потпуно устаљене правне конструк-

<sup>2</sup> А. Белић: *Српскохрватски књижевни језик* (наставак), Наш језик, год. I, св. 2, Београд 1932, стр. 37.

ције овог типа: *Одлука о измијени Одлуке о доприносу...*, *Одлука о образовању Комисије за израду одлуке о измјенама и допунама Пословника о...*, *Уредба о измјени Уредбе о...*, *Правилник о измјени и допуни Правилника о...*, *Наредба о измјени Наредбе о...*, па чак и *Одлука о оцјени уставности Одлуке о допуни Одлуке о обрачунавању...* (види Службени лист СФРЈ од 8. јануара 1982, стр. 38), — сијасет таквих и горих конструкција у службеним листовима.

Што се тиче данашњег новинарског стила, могли бисмо без бојазни да ћемо много погријешити казати ово: новинари се готово у потпуности служе језичким изразом из реферата политичара, из резолуција и сл., иако је толико пута истицано да је тај израз у највећем броју случајева развучен, уопштен, клишеиран. Наравно, у овој прилици нећу да говорим о лекторским и коректорским пропустима и грашкама особито у дневним листовима.

Ни језик у школама није на завидној висини. Не посвећује се довољно пажње развијању процеса мишљења у цјелокупној настави, а ако ученик није у могућности да нешто ваљано осмисли, ако му то о чему треба да говори или пише није јасно и избистрено у глави, онда он то неће моћи ваљано казати ни усмено, ни писмено.

У недавно одржаном предавању у Сутормору управо за про-свјетне раднике цитирао сам из преведеног чланка *Девалвација језика*, који је прије неколико година објављен у сарајевском „Одјеку“, неколико корисних мисли, па ћу их и овдје поновити. Наиме, у том преводу стоји да се брига око енглеског језика у Америци не може и не смије свести на очајавање ша-чице педаната. „Неке лингвисте пуританце брину једино сленг и неологизми који су, у ствари, одраз живота једног језика. *Стварна опасност је, међутим, нешто ново и кобно: индиферентност према језику, девалвација која га чини бескрвним и беспотребним*“. И у Америци се професори језика, баш као и код нас, међусобно оптужују: универзитетски окривљују средњошколске, средњошколски окривљују професоре нижих школа, а даље сви породицу. Особито се истиче и то да се улога професора енглеског језика не смије усмјерити на упознавање својих слуша-лалаца са литературом на рачун елементарног описмењавања. „У сваком случају“ — каже се на крају тог изврсног коментара — „чудно је да се у једној снажној, експанзионистичкој култури, каква је америчка, тако немарно односе према језику. Не ради се само о промјенама, лингвистичким иновацијама, са једне, и наметљивим коректностима, са друге стране. Ради се о сиромашењу језика, о сиромашењу у изразу и значењу. *А кад слаби језик, слаби и цивилизација, јер језик једног народа — то је његова цивилизација*“ (подвлачења су моја — Д. В.).

У цјелини гледано, и код нас је однос према језику немаран, и код нас је увелико присутно сиромашење језичког израза. Али, што је најгоре, ми се најчешће задовољавамо констатаци-

јом да је то тако, задовољавамо се постављањем дијагнозе. Не предузимамо осмишљене акције да се стање поправи, недовољно упућујемо на лијеп језички израз, на лијепу ријеч, на лијепо говорење и писање. Ми готово и не слушамо језички израз око себе, не учавамо и не пратимо његово раслојавање, реструктурирање и сл. Језички израз некадашње Подгорице разликује се од језичког израза данашњег Титограда, али ми то нити слушамо, нити изучавамо. Не слуша се народни говор и говорење. Не примјећујемо да човјек у црногорским селима не употребљава гомиле ријечи, већ одмјерено и врло прецизно каже оно што хоће да каже. Нема ту сувишних ријечи, а свјестан је да би му се комшије смијеле ако би погрешно употребио ријеч. Зашто онда не бисмо мало слушали то говорење и зашто не бисмо одабирали из тог говора оно што ваља и што је заиста добро? Не би ли то могло послужити и као подстицај да и ми у нашем начину казивања и писања понешто мијењамо и преуређујемо?! — Да и не говоримо о томе да се људи код нас готово и не служе рјечницима, да мало читају и да најмање пажње посвећују љепоти, понегдје и раскоши, језичког израза у књижевном умјетничком дјелу. Дакле, ни из ових дјела не учимо језик, не бирамо језички израз.

У литератури се истиче да је висока култура ријечи *умјешност да се правилно, тачно и јасно кажу, изразе своје мисли језичким средствима*. У недавно одржаном предавању у Сутормору, поред осталог, хтио сам показати на Андрићевим текстовима каква је све мисаона, дескриптивна и друга сложеност стала у Андрићеву једноставност израза, каква је то *згуснутост у једноставности казивања и описивања*. А то значи да висока култура језичког израза није само поштовање норми језичких, него и умјешности да се нађу не само тачна средства да се изразе мисли, већ и најекономичнија, тј. у одређеном случају и најпримјернија и у стилистичком погледу најоправданија средства.

Ето, са ових неколико уводних напомена желио сам да укажем на нека питања о којима би данас требало говорити. Наравно, од излагања која слиједе очекујем далеко више конкретних сагледавања актуелне проблематике у области савременог српскохрватског језичког израза.